

УДК 159.923.2

ЧАЙКІНА Наталія Олександрівна,
*доцент кафедри психології Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Ph.D,
кандидат психологічних наук, доцент*

БАГАТОВИМІРНІСТЬ «Я»-ОБРАЗУ ФАХІВЦЯ У НАУКОВІЙ ШКОЛІ В. МОРГУНА

У школі В.Ф. Моргуна «Психологія багатовимірної особистості» наукові розвідки спираються на розуміння про багатовимірність та цілісність особистості, який являє собою життєво стійке утворення. Стійкість особистості полягає у типовості і прогнозі її поведінки, в закономірностях її вчинків. Моргун формулює наступне визначення: **«особистість** – це людина, що активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і власну індивідуальність, внутрішній світ якої має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування досвідом і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб'єктного самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи й підсвідомо непередбачені)

© Н. Чайкіна, 2017

наслідки перед природою, суспільством і своєю совістю» [1, с. 3]. Тобто слід враховувати, що поведінка особистості в окремих ситуаціях є достатньо варіативна.

Людина сама по собі нестабільна у житті і змінюється настільки, наскільки відбуваються суттєві зміни у психіці, а значить можна говорити про динаміку інваріантності структури особистості на протязі всього її життя [1]. Таке уточнення дозволяє простежити логіку подальших напрацювань з позиції диспозиційно-рефлексивного підходу до адаптації фахівця (Н.О. Чайкіна 1997-2017). У кожній людині постійно співіснують різні образи себе, які часто знаходяться у внутрішньому конфлікті. «Я»-образи можуть мати високу чи низьку стійкість на різних вікових етапах, у різних типах особистості. Взаємодія усіх «Я» може бути також протирічною, в залежності від інтегрованості і взаємопов'язаності її компонентів, тенденцій, які охоплюють усі рівні особистості знизу до гори. Сила «Я» визначається здатністю людини зберігати свою «самість», не дивлячись на зовнішні і внутрішні обставини життя.

В процесі розвитку особистості змінюються не стільки функції, скільки змінюються і модифікуються відношення. Особливо складна система зміни зв'язків і виникнення нових, здійснюється напередодні розвитку і формування нових відношень самою людиною, яка була примушена це зробити силою ситуації, в наслідок чого людина сама активно починає втручатись в ситуацію, застосовуючи адаптивні механізми. Адаптація здійснюється на протязі всього періоду розвитку особистості і закінчується тоді, коли соціальна позиція особистості чи її внутрішній світ стабілізуються.

В якості системоутворюючих факторів розвитку особистості ми пропонуємо розглядувати співвідношення базової і ситуаційної структури особистості [3]. **Базова структура особистості («Я» – базове)** уявляє собою найбільш стійку структуру, яка складається із неповторного, унікального і своєрідного поєднання особистісних якостей діяльносного суб'єкта, що сформувались в ході життя під впливом соціальної ситуації розвитку через ведучу діяльність кожного вікового періоду. Більш чи менш закінчену форму вона приймає в підлітковому віці. **Ситуаційна структура особистості («Я» - ситуаційне)** більш динамічна, більш залежить від соціальної ситуації розвитку і тому на протязі життя може відчувати різні зміни. Відмінності між «Я»-базовим і «Я»-ситуаційним збільшуються відповідно етапам професіоналізації. Життєвий і професійний досвід людини впливає на «Я»-базове, перетворюючи його, у зв'язку з новим

психолого-віковим контекстом, на «Я»-ситуаційне, а через це включаються певні адаптивні механізми [3].

У такому ракурсі стає можливим розуміння «Я»-базового як рефлексивну смислову систему, яка відповідає за вибір, рішення і вчинки особистості, яка сформувалась на протязі життя під впливом виховання, навчання і діяльності; тоді як «Я»-ситуаційне – це комплекс своєрідних особистісних якостей, які регулюють стильові особливості поведінки і виступають як професійне реноме фахівця.

У результаті такого підходу до аналізу особистісних інваріант діяльнісного суб'єкта професійної адаптації, завдяки теорії багатовимірною розвитку особистості Моргуна [2] і виділення якісно своєрідних типів образу «Я-фахівець», співвіднесених між собою і принципово відмінних один від одного за методикою «Опитувальник «Я»-образу фахівця у діяльнісній структурі професійної адаптації» (за В.Ф. Моргуном, Н.О. Чайкіною) [4, 5], стає можливий опис впливу образу «Я»-фахівець на його адаптивну стратегію.

Положення розробленої Моргуном теорії багатовимірною розвитку особистості знайшли своє підтвердження у наших дослідженнях, які дозволяють стверджувати, що ці своєрідні професійні типи образу «Я»-фахівець будуть включати до себе діалектично пов'язані особистісні інваріанти, які вибудовуються у певну ієрархію, як у «Я»-базовій, так і у «Я»-ситуаційній структурі діяльнісного суб'єкта, а саме [4]:

1. Просторово-часові орієнтації особистості:

а) «Я»-досвічений: орієнтація на раніш виконувану діяльність, тобто на минуле; *б) «Я»-кон'юктурник:* орієнтація на «тут» і «зараз» при виконанні діяльності, тобто на сучасне; *в) «Я»-прогнозист:* орієнтація на перспективні шляхи професійного росту, тобто на майбутнє.

Указані орієнтації задаються вирішенням суперечності між прагненням до професійного розвитку і обмеженістю особистості у часі. Це - розширення образу «Я-фахівець» у просторово-часових орієнтаціях.

2. Емоційне ставлення до діяльності:

а) «Я»-несиміст: критичність і постійне почуття незадоволеністю виконанням професійної діяльності, тобто стале негативне ставлення; *б) «Я»-поміркований:* почуття стриманого ставлення до діяльності, тобто стале амбівалентне; *в) «Я»-оптиміст:* почуття задоволеністю працею від того, що обрана діяльність виконується якісно і результативно, тобто стале позитивне ставлення.

3. Змістовна спрямованість діяльності:

а) «Я»-діловий: спрямованість на предметно–знаряддево–результативне перетворення виробничого середовища, тобто на працю; **б) «Я»-комунікатор:** спрямованість на суб'єктно-знакове пізнання й перетворення інших людей у виробничому середовищі, тобто на спілкування; **в) «Я»-екзистенціоналіст:** спрямованість на перетворення самого себе у внутрішньому плані, тобто на самодіяльність.

Указані спрямованості задаються вирішенням суперечності між прагненням до індивідуалізації і кооперації у професійній діяльності. Це – розширення образу «Я-фахівець» у змістовній спрямованості.

4. Рівні опанування професійним досвідом:

а) «Я»-учень: опанування рішень виробничих завдань за чисіюсь допомогою або по зразку – через передачу досвіду від наставника до неофіта, тобто навчання; **б) «Я»-виконавець:** опанування виконання виробничих задач, які мають готове рішення, тобто відтворення у виробничій діяльності; **в) «Я»-творець:** опанування можливості самостійного і нестандартного прийняття рішення виробничих задач нового класу, тобто творчість у професійній діяльності.

Вказані рівні задаються вирішенням суперечності між прагненням до інтеріоризації (розпредмеченням) виробничого та екстеріоризації (опредмеченням) індивідуального досвіду у професійній діяльності. Це – розширення образу «Я-фахівець» у рівнях опанування діяльності.

5. Форми реалізації діяльності:

а) «Я»-перетворювач: реалізація дійового виконання виробничих операцій у моторній чи матеріальній формі; **б) «Я»-атрибуціоналіст:** реалізація схематично-образного відтворення виробничих ситуацій у перцептивній формі; **в) «Я»-перфекціоніст:** реалізація теоретико-рефлексивного обмірковування професійної діяльності у мовленнєво-розумовій формі.

Ці форми задаються вирішенням суперечності між прагненням до рефлексії власних переваг і наявних релевантних стимулів виробничого середовища. Це – розширення образу «Я-фахівець» у формах реалізації діяльності.

Указані ставлення задаються вирішенням суперечності між прагненням до задоволеності професійних потреб і блокуванням особистісних смислів фахівця. Це – розширення образу «Я-фахівець» у потребнісно-вольових переживаннях. Дослідник використовує свою концепцію особистості для конкретизації передбачення, тому використання принципу співвідношення між «Я»-базовим і «Я»-

ситуаційним, яке може певним чином ієрархізовуватися, допомагає визначати типи образу «Я»-фахівець, рівень адаптованості суб'єкта і сам об'єкт адаптації.

Універсальність, продуктивність і прогностичність розробленої В.Ф. Моргуном теорії багатовимірної структури і розвитку особистості дозволяє його науковій школі працювати з багатьма колегами і послідовниками та має незаперечну перспективу подальшого розвитку і в наших працях.

Література

1. Моргун В.Ф. Багатовимірність та цілісність менталітету особистості / В.Ф. Моргун // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2010. – № 5. – С. 1-10.
2. Моргун В.Ф. Психодіагностичний супровід особистості у ситуаціях професійного самовизначення / В.Ф. Моргун // Наука і освіта. – Одеса, 2016. – № 2-3. – С. 156-164.
3. Чайкіна Н.О. Особистісні інваріанти фахівця як системоутворюючі складові його професійної адаптації / Наталія Олександрівна Чайкіна // Науковий журнал «Київський науково-педагогічний вісник». – 2014. – № 1. – С. 79-83.
4. Чайкіна Н.О. Роль образу «Я»-фахівець у діяльнісній структурі професійної адаптації / Наталія Олександрівна Чайкіна // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – Львів, 2015 – № 5. – С. 142-146.
5. Чайкіна Н.О. Особенности деятельности структур допрофессиональной адаптации будущих психологов / Н.О. Чайкіна // Z 40 Zbiór artykułow naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje" z okazji 200-lecia Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – 82 s. – Część 6. – С. 44-46.